

جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره ۱۳، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۰

مقایسه اثربخشی روش‌های نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی و

توانایی معنوی

حسین مرادی مخلص^{۱*}، مهین درویش^۲

چکیده

آموزش مفاهیم دینی، تغییر نگرش اجتماعی و ایجاد توانایی معنوی در کودکان نیاز به شناسایی و به کارگیری اصول مؤثر دارد. هدف از این مطالعه بررسی تأثیر روش نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی و توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی است. این پژوهش با روش‌شناسی ترکیبی و با طرح متوالی اکتشافی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر را کلیه دانش‌آموزان دختر پایه سوم ابتدایی در منطقه ۳ شهر تهران که در سال تحصیلی ۱۳۹۷ - ۱۳۹۶ مشغول تحصیل بودند تشکیل می‌دهد. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، نمونه‌گیری در دسترس است. حجم نمونه تحقیق، شامل ۶۰ دانش‌آموز پایه سوم ابتدایی است که به صورت تصادفی به دو گروه گواه (روش بازی نمایشی) و گروه آزمایش (روش نمایش خلاق) تقسیم شده‌اند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، در بخش کیفی مصاحبه و در بخش کمی پرسشنامه استاندارد نگرش اجتماعی و توانایی معنوی است که روایی آن توسط متخصصین و پایایی آن به روش آلفای کرونباخ (۰/۹۱) تأیید شده است. تحلیل استنباطی داده‌ها نیز به روش تحلیل مانکوا انجام شده است. یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که روش نمایش خلاق نسبت به روش بازی نمایشی در ارتقاء نگرش اجتماعی و توانایی معنوی تأثیر بیشتری داشته است ($P < 0/05$).

واژگان کلیدی: نمایش خلاق، بازی نمایشی، نگرش اجتماعی، توانایی معنوی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۶

۱ استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران، (نویسنده مسئول). moradimokhles@basu.ac.ir

۲ کارشناس ارشد علوم تربیتی، دبیر آموزش و پرورش، تهران، ایران. darvish.mahin@yahoo.com

مقدمه

در جهان امروز نظام‌های رسمی و غیر رسمی تعلیم و تربیت هم‌دوش خانواده به‌عنوان یک سازمان، وظیفه تربیت کودکان و انتقال ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی به آنان را بر عهده دارد. آموزش ارزش‌ها می‌تواند بخشی از پیشرفت کلی شخصیت یک فرد تلقی شود. نگرش‌های اجتماعی نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت فرد و در نتیجه جامعه بازی می‌کند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۱). نگرش‌های اجتماعی با توجه به ارزش‌های حاکم بر هر جامعه‌ای شکل می‌گیرد و به همین دلیل می‌تواند از اجتماعی به اجتماع دیگر متفاوت باشد. ایجاد و شکل‌دهی موفقیت‌آمیز نگرش‌ها یکی از دغدغه‌های اصلی برنامه‌ریزان آموزشی در جوامع مختلف است. معنویت نیز به همان سرعتی که در طول چند قرن اخیر از اذهان روشنفکران و اندیشمندان غربی رخت بر بسته بود، به همان سرعت نیز در حال بازگشت است. پس از فروکش کردن طغیان مادی‌گرایی که تمام مظاهر درونی و معنوی انسان‌ها را در معرض خطر قرار داد، در حال حاضر زمزمه بازگشت «معنویت» به عرصه‌های زندگی اجتماعی و فرهنگی غرب آغاز شده است. گرایش به معنویت به‌عنوان گرایشی نو، در عرصه‌های تربیتی و فرهنگی مغرب زمین بیش از عرصه‌های دیگر به چشم می‌خورد. این امر به دو علت اتفاق افتاده است: نخست آن‌که حوزه تعلیم و تربیت بهترین موقعیت و فرصت را برای تبلور معنویت در انسان فراهم می‌کند. دوم آن‌که موضوع معنویت ذاتاً موضوعی تربیتی است. اگر بپذیریم که رنسانس (تجدید حیات) علمی و صنعتی از مغرب‌زمین شروع شده است پس باید بپذیریم که رنسانس معنوی هم از آن‌جا آغاز شده و به‌شکل فزاینده‌ای در حال گسترش است (جعفری، ۱۳۸۸). دین اسلام، راه هدایت انسان‌ها به سوی کمال و رستگاری است که از جانب خدای متعال بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده و شامل اعتقادات، اخلاق، احکام و کلیه نظاماتی است که انسان‌ها برای رسیدن به مقصد متعالی خود بدان نیاز دارند. تعلیم و تربیت واقعی، آدمی را به سوی خداوند هدایت می‌کند و چون برای رستگاری انسان لازم است، بنابراین باید با کیفیتی بسیار معنوی ارائه شود (شبییری، ۱۳۹۴). آموزش مذهبی و دینی به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. برای تحقق اهداف آموزش ابتدایی برنامه‌های درسی متنوع در قالب کتاب‌های درسی به‌صورت متمرکز پیش‌بینی و تدوین شده است (باقری، ۱۳۸۷). در میان انواع مواد درسی مختلف، درس دینی جزء لاینفک برنامه درسی مدارس ما به‌شمار می‌رود و در

سال‌های اخیر، توجه به نیازهای نو در عرصه آموزش دین رویکردهایی جدید در امر آموزش، توجه بیش‌ازپیش به یادگیری جنبه‌های نگرشی اجتماعی، لزوم بهره‌گیری از روش‌های نوین در تعلیم و تربیت دینی، برای شکل‌دهی به رفتارهای دینی و تقویت احساس دینی از طریق شناخت دین و تفکر در آن، متخصصان تعلیم و تربیت دینی را بر آن داشته است تا با برنامه‌ریزی دقیق و مطالعه همه‌جانبه در این خصوص دست به کار تهیه برنامه‌ای نوین برای تعلیم و تربیت دینی شوند. در این باره تلاش‌های فراوانی صورت گرفته است و «هدیه‌های آسمان» اولین محصول این اقدام مبارک است (اشرفی و آخوندی، ۱۳۹۱). محتوا در درس هدیه‌های آسمان در قالب سه سند رسمی ارائه شده است:

۱- کتاب درسی ۲- کتاب کار ۳- کتاب راهنمای معلم؛ هر یک از کتاب‌های مذکور کارکرد و وظیفه خاص خود را دارا بوده و به نوبه خود در امر یادگیری مؤثرند. در برنامه درسی هدیه‌های آسمان اهداف کلی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی در قالب هشت موضوع طراحی شده که از کتاب دوم آغاز و به‌مرور تا پایه ششم ادامه یافته و آموزش داده می‌شود که عبارتند از: خداشناسی، پیامبری، امامت، زندگی در جهان آخرت (معاد)، قرآن، آداب و اخلاق، آداب و احکام و آداب و مراسم اسلامی (رجب‌پور و همکاران، ۱۳۹۵). از سوی دیگر از ویژگی کودکان دبستانی این است که نوآموز سال اول دبستان از هر حیث با نوجوان دبیرستانی تفاوت دارد (ادی‌گزل، تیموسین، ۲۰۱۰). کودک در این دوره وارد مرحله جدیدی از رشد عقلی (ذهنی) می‌شود که پیازه آن را مرحله «عملیات عینی» نامیده است. این دوره، به این دلیل عملیات عینی خوانده می‌شود که با وجود رشد استعدادهای ذهنی و عقلی در کودک، هنوز عملیات ذهنی به جهان خارج وابستگی دارد و حل مسائل در گروی ارتباط مستقیم و عینی است (شکاری و نجاریان، ۱۳۹۱).

کودکان ما ارزشمندترین سرمایه جامعه، و گرانبهارترین هدیه‌ای هستند که خداوند به‌عنوان امانت به ما سپرده است. از وظایف جامعه و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت کشور اسلامی ایران است که از طریق مطلوب‌ترین روش‌ها و انسانی‌ترین رفتارها، کودکان جامعه را هدایت کنند (پیری، ۱۳۷۵).

امروزه هدف از تعلیم و تربیت، تنها انتقال میراث فرهنگی و تجارب بشری به نسل جدید نیست؛ بلکه رسالت نظام‌های آموزشی را ایجاد تغییرات مطلوب در نگرش‌های اجتماعی و در

نهایت رفتار انسان‌ها دانسته‌اند. اصطلاح نگرش از نظر روان‌شناسان معنای مختلفی دارد. در یکی از قدیمی‌ترین کاربردهای این کلمه معنی آن وضع و حالت بدنی بود، اما در تعاریف فعلی نگرش بیشتر به جنبه ذهنی و روانی فرد اطلاق می‌شود. روان‌شناسان اجتماعی نگرش را شامل سه مؤلفه شناختی، عاطفی و رفتاری می‌دانند. از آنجایی که روش‌های تدریس شیوه‌ای است که بر مؤلفه‌های شناختی تأثیر می‌گذارد، پس می‌توان گفت آن‌ها می‌توانند بر تغییر نگرش اجتماعی^۱ و توانایی معنوی^۲ افراد تأثیر بگذارند (افروز و همکاران، ۱۳۹۴). روش‌های تدریس نیز به‌عنوان یکی از عوامل، به کمک این رسالت آمده است. هدف نهایی تدریس به‌وسیله مجموعه‌ای از تکالیف مشتمل بر آگاهی و معلومات مشخص و ساخت فکری و فرآیندهای شناختی تعیین شده است (نجفی و همکاران، ۱۳۹۲). شناخت و آگاهی مدرسان از نظریه‌های یادگیری و الگوهای تدریس اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا اماکن آموزشی جایگاهی برای هدایت، نظارت و یادگیری هستند و معلم چون راهنما، ناظر و سازمان‌دهنده است. معلم افزون بر آگاهی‌های لازم در زمینه ماده درسی، باید درباره شیوه‌های طراحی آموزشی و ارزشیابی آن نیز دانش و مهارت کافی داشته باشد (اکبری شلدراهی، ۱۳۸۹). تاریخچه مطالعات نشان می‌دهد روش‌های تدریس چه در پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان و چه در ایجاد انگیزه و رضایت خاطر، پرورش شخصیت و رشد خلاقیت آنان مؤثر است، وظیفه معلمان در فرآیند تدریس تنها انتقال و افعیت‌های علمی به دانش‌آموزان نیست بلکه باید موقعیت و شرایط مطلوب یادگیری را فراهم کنند و چگونه اندیشیدن و چگونه آموختن را به شاگردان بیاموزند (علاقه‌بند، ۱۳۹۱). معلم باید با استفاده از روش‌های گوناگون تدریس مفاهیم درسی را به‌صورت جذاب و تأثیرگذار به دانش‌آموزان منتقل کند (آقازاده و ثمینی، ۱۳۹۲).

بازی نمایشی^۳ و نمایش خلاق^۴، از روش‌هایی هستند که در تدریس به‌کار برده می‌شود. در بازی نمایشی که با خودانگیختگی بسیاری همراه است، کودکان به‌طور فرضی خودشان را در قالب بزرگسالان قرار می‌دهند. آن‌ها معمولاً نقشی را به عهده می‌گیرند که با آن آشنایی دارند. کودکان در هنگام تقلید رفتار بزرگسالان سعی دارند تا با پوشیدن لباس آن‌ها و استفاده از آن

1 Social attitude
2 Spiritual ability
3 Dramatic play
4 Creative Drama

لباس‌ها بازی خود را واقعی‌تر نشان دهند. پوشیدن لباس و استفاده از وسایل مخصوص بزرگسالان یکی از سرگرمی‌ها و بازی‌های مورد علاقه کودک است. پسر در خانه مانند پدر به روزنامه خواندن می‌پردازد و دختر کفش‌های مادر خود را می‌پوشد. همچنین در مدرسه، کودکان به نمایش درآوردن داستان را بیشتر از خواندن یا شنیدن داستان دوست دارند. تمامی این‌ها نشان از بازی‌های نمایشی کودک است که در آن نه تنها نقش بزرگسالان را تقلید می‌کند، بلکه با استفاده از وسایل بزرگسالان نیز نقش آن‌ها را به نمایش می‌گذارد. مهم‌ترین بازی که در آن احساسات، نیازها و عواطف کودکان امکان بروز می‌یابد، بازی نمایشی است. در این بازی کودک از خود مرکزی بیرون آمده و متوجه محیط پیرامون خود می‌شود. گرچه بازی‌های تقلیدی و نمایشی با هم مشترکند و در حقیقت بازی نمایشی خود نوعی از بازی تقلیدی است؛ اما نکته ظریف اینجاست که در بازی تقلیدی کودک سعی به تقلید نقش دارد، در حالی که در بازی نمایشی کودک علاوه بر تقلید نقش، انتظار خود از آن نقش را نیز بیان می‌دارد. به‌طور مثال هر گاه کودک دارای پدری سخت‌گیر و مستبد باشد، در بازی تقلیدی خود سخت‌گیر و مستبد می‌شود، اما در بازی نمایشی انتظار محبت و همدردی پدر با فرزند را منعکس می‌کند. کودکان پرخاشگر با پرداختن به بازی‌های نمایشی به آرامش می‌رسند، زیرا همه خشم و پرخاشگری خود را با نقش‌هایی که در بازی‌های نمایشی ایفا می‌کنند، بیرون می‌ریزند (مانند شمشیر بازی و نقش پدر خشن در نمایش) (مهجور، ۱۳۹۵). مطالعه روی بازی‌های کودکان در مهد کودک، نشان داده است که کودکانی که بیشترین وقت را صرف بازی‌های قاعده‌دار می‌کنند کمترین میزان نگرانی و دلشوره را دارند در حالی که کودکانی که دچار نگرانی‌اند وقت بیشتری را صرف بازی‌های نمایشی می‌کنند. بازی نمایشی به کودک فرصت می‌دهد تا شخصیت درونی خویش را بیرون بریزد و یا به عبارت دیگر به آشکارسازی شخصیت خود همت گمارد. در واقع مهمترین بازی که در آن احساسات، نیازها و عواطف کودکان می‌تواند بروز و ظهور کند بازی نمایشی است (هارلوک، ۱۳۶۴). نمایش خلاق روشی است که معلم، داستان یا قطعه شعری را برای گروهی از کودکان می‌خواند (اکبرلو، ۱۳۸۷). سپس او و شاگردان به تجزیه و تحلیل آن پرداخته و خودشان امکانات سناریو، صحنه، شخصیت‌ها و گفت‌وگوها را خلق و به اجرای آن می‌پردازند (آقا عباسی، ۱۳۸۸). آموزگاری که از نیاز کودکان به بازی آگاه است و نمایش خلاق را انتخاب می‌کند، یکی از انعطاف‌پذیرترین و خلاق‌ترین ابزارهای موجود در حرفه آموزگاری را با خود به

کلاس می‌برد (پشت‌دار، ۱۳۹۱). نمایش خلاق خیلی ساده بدون نیاز به هیچ تدارکات و ابزاری قابل اجراست زیرا لباس یا دکور خاصی نیاز ندارد و هر آنچه اتفاق می‌افتد از حرکت دادن بدن و پانتومیم است. نمایش خلاق می‌تواند یک نوع بازی وانمود کردن بر پایه تخیلات یا اجرای یک داستان، برنامه تئاتر، موسیقی و یا رقص باشد. در نمایش خلاق تخیل‌پردازی و خلاقانه فکر کردن در کودکان تقویت می‌شود. کار گروهی را یاد می‌گیرند و به خاطر پیروی کردن از رهبر هنر گوش کردن را فرا می‌گیرند. در کنار تمام کسب مهارت‌ها و فوایدی که نمایش خلاق دارد، اوقات شاد و سرگرم‌کننده‌ای نیز برای کودکان فراهم می‌شود. نمایش خلاق یک راه خوب برای آموزش در طول بازی است. مهارت‌های زیادی را کودکان با بازی یاد می‌گیرند و همراه با کسب مهارت زبانی، دنیای اطراف را کودکان در دست‌هایشان کشف می‌کنند (پورجمشیدی و همکاران، ۱۳۹۵). در نمایش خلاق، کودکان در حین انجام نقش‌هایی که ایفا می‌کنند، فرصت مناسبی به دست می‌آورند تا احساسات خود را به‌طور مستقیم بیان کنند. بنابراین مهمترین ارزش نمایش خلاق این است که فرصت خوبی برای رشد و تکامل بیان و عواطف فراهم می‌کند. نمایش خلاق اهدافی را دنبال می‌کند. این اهداف عبارتند از: الف) رشد توانمندی‌های هنر نمایشی، شناخت و درک زیبایی‌شناختی، افزایش قدرت بیان، کسب مهارت‌های گوش کردن و تقویت آن، رشد قدرت تخیل و تخیل خلاقانه، توانایی بداهه‌گویی، توانایی درک موضوع مورد نظر، توانایی اندیشیدن خلاق (تنوع در اندیشه). ب) اهداف تربیتی، آموزشی و اجتماعی: شرکت در فعالیت‌های گروهی، شناخت هنر نمایش به‌طور عام، رقابت سالم در فعالیت‌های جمعی، مهارت ارزیابی مؤثر، درک بهتر پیام‌های یک داستان یا واقعه تاریخی، مسئولیت‌پذیری در جهت برنامه‌ریزی و اجرا. اگر شیء به گونه‌ای باشد که مطالعه مستقیم آن میسر نشود، و بیشتر بعد درونی و معنوی‌اش مدنظر باشد باید راه‌ها و بازی‌هایی را به‌کار برد که اشاره غیرمستقیم و مستقیم به عواطف درونی داشته باشند؛ مثل ساختمان اتم یا کره زمین که برای تجسم و تفهیم آن می‌توان از مدل یا ماکت استفاده کرد؛ مثلاً برای تفهیم چگونگی گردش زمین به دور خود و خورشید و پیدایش شب‌وروز و چهار فصل می‌توان از روی مدل ساخته‌شده با روش نمایشی به تدریس پرداخت یا حتی می‌توان از شاگردان خواست که خود به ساختن چنین مدل‌هایی اقدام کنند (لنگرودی و رجائی، ۱۳۹۵). نمایش خلاق، شکلی از وانمود بازی بوده و فعالیت نمایشی سازمان‌یافته‌ای است که بیشترین تأکید آن بر مراحل انجام دادن کار است تا بر حاصل کار؛

مقایسه اثربخشی روش‌های نمایش خلاق و بازی نمایشی...

بنابراین مهمترین ارزش نمایش خلاق این است که فرصت خوبی برای رشد و تکامل اجتماعی از طریق عواطف فراهم می‌کند و باعث رشد نگرش‌های اجتماعی و توانایی‌های معنوی آنها می‌شود. کودکان به وسیله نمایش خلاق، صحنه، رویداد، مشکل یا واقعه برخاسته از ادبیات کودکان را با هدایت معلم خلق یا بازآفرینی می‌کنند. این فعالیت نمایشی به وسیله کودکان مورد بحث قرار می‌گیرد و همچنین به وسیله آن‌ها طراحی و ارزشیابی می‌شود. در نمایش خلاق نظر تماشاچی احتمالی در نظر گرفته نمی‌شود بلکه تنها، نظر اجراکنندگان نمایش مورد توجه است. مهمترین نکته در نمایش خلاق مراحل انجام دادن کار است (لنگرودی و رجائی، ۱۳۹۵). در عصر حاضر با توجه به اهمیت روزافزون نگرش‌های اجتماعی و توانمندی معنوی در زندگی بشر از طرفی و با توجه به قرار داشتن کودک در حساس‌ترین شرایط سنی از طرف دیگر، لازم است منطبق با آخرین یافته‌های روان‌شناسی یادگیری متناسب با مراحل رشد، از روش و یا متد-هایی جهت آموزش و یادگیری و تقویت نگرش اجتماعی و توانایی معنوی در این رده حساس سنی استفاده کرد که منتهی به بهترین نتایج ممکن شود. نمایش خلاق یکی از راه‌های پرورش خلاقیت در کودکان است زیرا خلاقیت یعنی رفتن یک راه نرفته و از هیچ، چیزی آفریدن و خلق کردن است. در نمایش خلاق، کودکان با خلق داستان‌ها و صحنه‌های از قبل پیش‌بینی نشده فکر و اندیشه‌های درونی خودشان را به نمایش می‌گذارند (صبوری و همکاران، ۱۳۹۴).

جدول ۱: مقایسه بین بازی نمایشی و نمایش خلاق (کیانیان، ۱۳۸۳)

نمایش خلاق	بازی نمایشی	
مربی (بزرگسال)	یکی از بچه‌ها به نام اوستا یا سالار	رهبری
بازیگران	بازیگران	مخاطب
بازیگری پررنگ‌ترین عنصر نمایشی در این فعالیت است، سایر عناصر نمایشی به صورت ابتدایی، بسیار ساده و نمادین زیر نظر مربی یا به عرصه صحنه می‌گذارند.	بازیگری، اوستا ضمن بازیگری به عنوان بلد به راهنمایی دیگر بازیگران می‌پردازد.	به‌کارگیری عناصر نمایشی

ادامه جدول ۱: مقایسه بین بازی نمایشی و نمایش خلاق (کیانیا، ۱۳۸۳)

نمایش خلاق	بازی نمایشی	
۱- برای بازیگران؛ لذت بردن (ارضاء غریزه بازی) ۲- برای مربی؛ اهداف آموزشی (تعلیم و تربیت)	لذت بردن (ارضاء غریزه بازی)	اهداف
آموزش حقوق شهروندی در نمایش خلاق (پرتاب پوست موز در خیابان)	بازی‌های کودکانه مدرن و بازی‌های بومی محلی ^۱	نمونه
قصه، نمایشنامه، شعر، خاطره، مطالب کتاب درسی و...	دختره اینجا نشسته، گریه می‌کنه، اوسا بدوش، و...	منابع

اوزک^۲ (۲۰۱۶)، در تحقیقی بیان می‌کند که استفاده از نمایش خلاق با فن‌آوری اطلاعات اثر مثبتی بر موفقیت دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. پیتر (۲۰۱۳) معتقد است، توجه به معنویت، به‌منزله یکی از نیازها و کشش‌های درونی و همیشگی انسان، و پیشرفت‌های علم روان‌شناسی جدید و ماهیت پویا و پیچیده دهکده جهانی سبب گرایش انسان‌ها به بعد معنوی زندگی در برابر بعد مادی شده است. هوش و نگرش اجتماعی و معنوی، به‌منزله زیربنای باورهای فرد، نقشی اساسی و زیر بنایی در ارتقاء و تأمین سلامت روانی دارد؛ به‌طوری که سازمان بهداشت جهانی انسان را موجودی با چهار بعد مکمل جسمانی، روانی، اجتماعی، و معنوی معرفی می‌کند. بسیاری از متخصصان هوش معنوی را متضمن بالاترین سطوح زمینه‌های رشد شناختی، اخلاقی، عاطفی، و تلاش همواره آدمی برای پاسخ دادن به چراهای زندگی می‌دانند. کرفت^۳، کرمین^۴، های^۵ و کلاک^۶ (۲۰۱۴)، در پژوهشی اعلام کردند گروهی بودن روش نمایش خلاق در میزان و کیفیت بازنمایی شناختی مؤثر است. تخیل و تمرکز در نمایش خلاق باعث ماندگاری بیشتر نظریات در ذهن دانش‌آموزان می‌شود. دوگار (۲۰۱۰)، در پژوهشی که در کشور رومانی انجام داد به این نتیجه رسید که روش‌های آموزشی خلاق معلمان یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر

1 Native Games Local

2 Özek

3 Craft

4 Cremin

5 Hay

6 Clack

شکل‌گیری نگرش‌های خلاقانه دانش‌آموزان و در نتیجه شخصیت خلاق است. کاهیت^۱ (۲۰۰۹)، در پژوهشی نشان داد که بازی‌های نمایشی موجب یادگیری مهارت‌های اجتماعی در کودکان پیش‌دبستانی می‌شود. اربی^۲ (۲۰۱۰)، نتایج نشان داد برای کودکانی را در یادگیری مهارت‌های ارتباطی - اجتماعی ناتوانی دارند، می‌توان به روش تئاتر خلاق شرایط بهتری فراهم کرد. علوی و رجائی (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای بیان داشتند که برنامه درسی نمایش خلاق و قصه-گویی بر رشد خلاقیت و افزایش عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر دارد. پورجمشیدی، حیدری و زنگنه (۱۳۹۵)، در پژوهشی نشان دادند که کسب دانش‌ها و مهارت‌های مورد نیاز یادگیرندگان و به‌طور کلی تحقق اهداف کلاس‌های درس در گرو بهره‌گیری از روش‌های آموزشی خلاق و مناسب است. در این میان روش نمایش خلاق با استفاده از اصل زیگاریک نقش مؤثری ایفا می‌کند. نتیجه این‌که میزان بازآفرینی شناختی مفاهیم کتاب هدیه‌های آسمانی توسط دانش‌آموزانی که به روش نمایش خلاق با تلفیق اصل زیگاریک آموزش دیده بودند، بیشتر از دانش‌آموزانی بود که با روش آموزش خلاق بدون تلفیق اصل زیگاریک آموزش دیدند. همچنین نتایج نشان داد، عملکرد دو گروه در یادسپاری مفاهیم یکسان بود و تفاوتی با هم نداشتند. مامی و امیران (۱۳۹۵)، در پژوهشی نشان دادند که با اجرای فعالیت‌های نمایش خلاق بر مهارت‌های یادآوری، سازمان‌دهی، تحلیل، تولید و ارزشیابی و به‌طور کلی بر مهارت‌های حل مسئله تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد. بنابراین می‌توان گفت این تحقیق از دو جهت اهمیت و ضرورت دارد: اول آن‌که تربیت اسلامی بی‌تردید یکی از اساسی‌ترین بخش‌های جامعه اسلامی است. دوم این‌که چون جامعه ما دارای جوانان و نوجوانان زیادی است، ما در عرصه برنامه تربیت دینی باید حقیقتاً یک نظام تربیتی را سازمان‌دهی و همه اجزا و اندامی را که در ساختمان چنین نظامی مورد نیاز است از جمله روش صحیح تدریس و آموزش را به‌نحوی فراهم سازیم که مثمرتر باشد (پورجمشیدی و همکاران، ۱۳۹۵).

با این وجود، در زمینه بررسی اسناد موجود برنامه درسی در نظام آموزشی ایران برنامه‌ریزی‌های جدی و بنیادی انجام نگرفته و الگوی آموزشی ویژه‌ای برای محقق ساختن اهداف در حوزه نگرش اجتماعی و ارتقا توانایی معنوی در برنامه‌های درسی تدوین نشده است

1 Ostrosky

2 Ebay

(طباطبایی و همکاران، ۱۳۸۸). حال با توجه به اهمیت نقش و همچنین مشکلات نظام تعلیم و تربیت ما پیرامون آموزش صحیح و عمیق و درونی مفاهیم مذهبی که زمینه‌ساز ایجاد و تقویت نگرش اجتماعی و توانایی معنوی در دانش‌آموزان دوره ابتدایی است، بررسی امکان به‌کارگیری روش‌های جدیدتر و خلاقانه‌تر در امر آموزش‌های دینی امری غیر قابل‌اجتناب است؛ لذا تحقیق حاضر در صدد مقایسه تأثیر روش نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی و توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان است. در این پژوهش دو فرضیه مطرح و مورد بررسی قرار گرفت.

فرضیه اول: بین استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه دوم: بین استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تفاوت معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس روش تحقیق ترکیبی انجام شده این روش سومین جنبش در زمینه روش‌های تحقیق است. روش تحقیق ترکیبی یا آمیخته^۱، نوعی از پژوهش است که در آن محقق یا تیم محققان عناصر و ویژگی‌های موجود در رویکردهای کمی و کیفی را به‌منظور اثبات و فهم عمیق‌تر و گسترده‌تر با هم ترکیب می‌کنند. از روش‌های مورد استفاده در این پژوهش طرح متوالی اکتشافی است. پژوهش‌هایی که به این روش انجام می‌شوند نیز به‌طور معمول دو مرحله‌ای هستند. در گام نخست پژوهشگر از روش کیفی استفاده کرده، داده را گردآوری و آن را تجزیه و تحلیل می‌کند. سپس در گام بعد، از این نتایج در روش کمی بهره می‌برد. گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو رویکرد کمی و کیفی به‌صورت غیر هم‌زمان و ترتیبی اتفاق خواهد افتاد، در این روش اولویت با رویکرد کیفی است، تجزیه و تحلیل داده در هر کدام از رویکردها به‌صورت مستقل و ترتیبی انجام می‌شود، و از نتایج کیفی در قسمت کمی استفاده خواهد شد. این‌گونه طرح ترکیبی زمانی به کار می‌رود که داده‌های مورد نیاز برای توصیف ابعاد گوناگون یک پدیده در اختیار نباشد. لذا پژوهشگر با استفاده از داده‌های کیفی ابتدا ابعاد گوناگون پدیده را شناسایی و برای درک وسیعتر آن، از روش‌های کمی بهره می‌برد.

۱. روش پژوهش کیفی و یافته‌های کیفی

در پژوهش حاضر با توجه به نبود الگو یا چارچو مشخص برای شناسایی و چگونگی ایجاد نگرش اجتماعی و توانایی معنوی با استفاده از بازی‌های نمایشی و نمایش خلاق در ایران، در مرحله اول از روش پدیدارشناسی استفاده شده است و بر این اساس ۱۰ نفر از مربیان دوره پیش‌دبستانی که با کودکان ۵-۶ در ارتباط هستند، بر مبنای نمونه‌گیری هدفمند در پژوهش مشارکت کرده‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه عمیق واکتشافی بود که بر اساس این سؤال کلی ادامه می‌یافت که آیا در تدریس مطالب دینی، نگرش‌های اجتماعی و مفاهیم معنوی با استفاده از نمایش خلاق می‌توان در ایجاد نگرش‌های اجتماعی و توانایی معنوی دانش‌آموزان تأثیر داشت؟ شرکت‌کنندگان در مصاحبه ۱۰ نفر زن در محدوده سنی ۳۸ تا ۳۲ سال و از مربیان دوره پیش‌دبستانی بودند. از تحلیل مصاحبه‌ها ۲۱۲ کد اولیه، ۲۲ مضمون فرعی و ۲ مضمون اصلی شناسایی شدند که در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول شماره ۲. مضمون‌های اصلی و فرعی مربوط به نگرش و توانایی معنوی در دانش‌آموزان

مضمون‌های اصلی	مضمون‌های فرعی
نگرش اجتماعی	به یاد خدا بودن، احساس آرامش، امیدواری، امنیت و تنها نبودن در هنگام ناراحتی، دعا و ارتباط با خدا، ناظر بودن خدا بر اعمال و وجود نوعی نیروی درونی بازدارنده در ارتکاب به گناه، احساس رضایت از انجام کار خوب
توانایی معنوی	نماز خواندن، روزه گرفتن (کله‌گنجشکی)، ذکر صلوات، برگزاری ایام سوگواری در محرم، خواندن سوره‌های کوچک قرآن، آشنا شدن با زندگی ائمه اطهار، صدقه دادن، توبه از گناه

۲. روش پژوهش کمی و یافته‌های کمی

در قسمت کمی این پژوهش بر اساس ماهیت و روش به دلیل عدم امکان کنترل تمام متغیرهای مداخله‌گرا نوع شبه‌آزمایشی بود که در آن از طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شد در این طرح برخی از عواملی که ممکن است اعتبار درونی را تحت تأثیر قرار دهد به وسیله طرح کنترل می‌شود (سرمد و همکاران، ۱۳۸۹). در این پژوهش با توجه به اینکه کلاس‌ها از قبل سازمان‌یافته بودند و محقق هیچ‌گونه اختیاری در کلاس‌بندی و سازمان دادن کلاس نداشت، لذا جهت افزایش اعتبار درونی از پیش‌آزمون استفاده شد. ابزار مورد استفاده

برای جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق شامل پرسشنامه است. افراد نمونه پژوهش (دانش‌آموزان دختر پایه سوم ابتدایی شهر تهران) به‌شکل تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل قرار گرفتند و ارزیابی از آن‌ها طی دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون صورت پذیرفت. متغیر مستقل فقط در گروه آزمایش ارائه شد و در گروه کنترل هیچ‌گونه مداخله‌ای صورت نگرفت. بدین‌صورت که روش بازی نمایشی در گروه گواه و روش نمایش خلاق گروه آزمایش، اجرا گردید و سپس تأثیر هر یک بر نگرش اجتماعی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان دانش‌آموزان دختر پایه سوم ابتدایی شهر تهران از طریق مقایسه‌ی نمرات گروه آزمایش و گروه کنترل، ارزیابی گردید. الگوی این طرح به‌شکل زیر می‌باشد:

جدول (۳): مدل اجرایی پژوهش

گروه‌ها	پیش‌آزمون	متغیر مستقل	پس‌آزمون
گروه آزمایش	T1	x	T2
گروه کنترل	T1	-	T2

جامعه آماری پژوهش حاضر را ۶۰ تن از دانش‌آموزان پایه سوم دبستان منطقه ۳ تهران که در سال تحصیلی ۱۳۹۷ - ۱۳۹۶ مشغول تحصیل بودند تشکیل می‌داد. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، خوشه‌گیری منطقه‌ای و تصادفی ساده است. در این روش، ابتدا از بین نواحی مختلف آموزش و پرورش شهر تهران که به شمال، جنوب، شرق و غرب تقسیم شده‌اند، یک ناحیه و سپس از بین مناطق آن ناحیه یک منطقه و در نهایت یک مدرسه به‌طور تصادفی انتخاب شد. در نهایت با توجه به نمونه‌گیری در دسترس «دبستان راهیان حضرت زهرا (س)» منطقه ۳ تهران انتخاب شد. ظرفیت هر کلاس ۳۰ نفر بود. یک کلاس مورد آزمایش قرار گرفته و یک کلاس نیز به‌عنوان گروه شاهد انتخاب شد که در معرض آموزش‌های رایج قرار گرفت. در اجرای این پژوهش از پرسشنامه نگرش اجتماعی و توانایی معنوی با پایایی ۹۱٪ و برای آزمون فرضیات تحقیق از تحلیل کوواریانس^۱ استفاده شد. در ابتدا مفروضه‌های این آزمون که شامل همگنی رگرسیون، ارتباط خطی، همگنی ماتریس‌های واریانس کوواریانس، یکسانی واریانس‌هاست، مورد بررسی و تأیید قرار گرفت. سپس دو فرضیه پژوهش آزمون شدند.

فرضیه اول: بین تأثیر استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد که اثر گروه در جدول کوواریانس معنادار ($P < 0/05$) است که بیانگر اختلاف معنادار بین گروه کنترل و آزمایش است ($P < 0/05$). به عبارت دیگر، استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق به طور متوسط باعث افزایش $45/11$ واحدی نمره نگرش اجتماعی در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل شده است که این افزایش نمره معنادار است (جدول ۵). بنابراین فرضیه پژوهش مبنی بر تفاوت معنادار روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تأیید می‌شود.

جدول ۴- آزمون کوواریانس بین گروه‌های آزمایش برای خرده مقیاس نگرش اجتماعی

منبع تغییر	مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنا-داری	اندازه اثر
گروه	۲۶۶۸۸/۹۶	۱	۲۶۶۸۸/۹۶	۱۷۴۳/۷	۰/۰۰۰	۰/۹۶۸
خطای آزمایشی	۸۷۲/۴۴	۵۷	۱۵/۳۱			

جدول ۵- آزمون مقایسه میانگین نمرات نگرش اجتماعی بین دو گروه کنترل و آزمایش با استفاده از

آزمون بنفرونی

گروه	خطای استاندارد ± میانگین	اختلاف میانگین	خطای استاندارد	سطح معنی‌داری
کنترل	$23/34 \pm 0/727$	۴۵/۱۱	۱/۰۴۱	۰/۰۰۰
آزمایش	$68/46 \pm 0/727$			

فرضیه دوم: بین تأثیر استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد که اثر گروه در جدول کوواریانس معنی‌دار ($P < 0/05$) و بیانگر اختلاف معنادار بین گروه کنترل و آزمایش است ($P < 0/05$). به عبارت دیگر، استفاده از روش آموزشی نمایش خلاق به طور متوسط باعث افزایش $40/366$ واحدی نمرات توانایی معنوی دانش‌آموزان در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل شده است که این افزایش نمره معنادار است (جدول ۷).

بنابراین فرضیه پژوهش مبنی بر تفاوت معنادار روش آموزشی نمایش خلاق و بازی نمایشی بر توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمان تأیید می‌شود.

جدول ۶- آزمون کوواریانس بین گروه‌های آزمایش برای خرده مقیاس توانایی معنوی

متغیر تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنا-داری	اندازه اثر
گروه	۲۲۰۱۰/۹۷	۱	۲۲۰۱۰/۹۷	۱۶۶۰/۰۵	۰/۰۰۰	۰/۹۶۷
خطای آزمایشی	۷۵۵/۷۸	۵۷	۱۳/۲۶			

جدول ۷- آزمون مقایسه میانگین نمرات توانایی معنوی بین دو گروه کنترل و آزمایش

با استفاده از آزمون بنفرونی

گروه	خطای استاندارد \pm میانگین	اختلاف میانگین	خطای استاندارد	سطح معنی‌داری
کنترل	$۱۶/۶۵ \pm ۰/۶۸۳$	۴۰/۳۶۶	۰/۹۹۱	۰/۰۰۰
آزمایش	$۵۷/۰۲ \pm ۰/۶۸۳$			

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش در بررسی و مقایسه تأثیر آموزش به روش نمایش خلاق و روش بازی نمایشی بر نگرش اجتماعی و توانایی معنوی دانش‌آموزان در درس هدیه‌های آسمانی از دو جهت قابل بحث است: نخست این که بخش‌کیفی پژوهش نشان داد که مریدان دوره پیش‌دبستانی معتقدند که از طریق بازی و نمایش می‌توان مفاهیم، نگرش‌های اجتماعی و توانایی معنوی را در دانش‌آموزان نهادینه و گسترش داد. نمایشی کردن مفاهیم عقلی و انتزاعی، به‌ویژه برای کودکان موجب می‌شود که این‌گونه مطالب بهتر درک شوند و یادگیری عمیق‌تری صورت پذیرد. معمولاً کودکان، خاطرات نمایشی را که در کودکی دیده‌اند، به‌شکل آگاهانه یا ناآگاهانه، تا آخر عمر در حافظه خود حفظ و نگهداری می‌کنند. در واقع با استفاده از روش بازی و نمایش می‌توان شرایطی برای شناخت شخصیت روانی و باز کردن گره‌های شخصیتی دوران کودکی، بالابردن روحیه اعتماد به نفس، تقویت ذهن خلاق، به کارگیری حواس پنجگانه برای یادگیری مفاهیم انتزاعی و کسب تجربه و مهارت‌های زندگی و حتی تجربه کردن بخشی از زندگی از جمله مسائل

معنوی و دینی که در دسترس نیست در ایجاد نگرش‌های اجتماعی و توانایی‌های معنوی فراگیران، این روش نقش بسزایی داشته باشد. جنبه کمی یافته‌های این پژوهش نشان داد که استفاده از نمایش خلاق در ایجاد نگرش اجتماعی و توانایی معنوی نسبت به بازی نمایشی در بین دانش‌آموزان اثربخش‌تر است. بنابراین نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های اوزک (۲۰۱۶)، کرفت، کرمینهان و کلاک (۲۰۱۵)، دوگار (۲۰۱۰)، کاهیت (۲۰۰۹)، اربی (۲۰۱۰)، مامی و امیران (۱۳۹۵) و علوی و رجایی (۱۳۹۵) همسو بود. هدف از به‌کارگیری نمایش خلاق در امر آموزش مفاهیم و نگرش دینی به کودکان، مجسم کردن و به‌صورت مشهود و محسوس درآوردن پیام‌ها و آموزه‌هاست. در روش نمایش خلاق همراهی معلم روی صحنه در طول اجرا باعث دلگرمی و همچنین هدایت صحیح دانش‌آموزان می‌شود. این در صورتی است که در بازی نمایشی مربی وجود ندارد. در نمایش خلاق طراحی و ساخت صحنه، لباس، صورتک، عروسک، بروشور، پوستر و بلیت نمایش با مشارکت کودکان و با شیوه‌های ساده‌سازی انجام می‌شود تا علاوه بر رفع خستگی از تعدد جلسات و تمرین روی متن واحد، آن‌ها را با مراحل پیدایش یک نمایش آشنا کند و در به‌کارگیری‌شان در صحنه احساس راحتی بیشتری داشته باشند. در نمایش خلاق دیالوگ ثابت و دیکته‌شده‌ای وجود ندارد و دانش‌آموزان می‌توانند بر اساس قصه و موقعیت خود بداهه‌پردازی کنند و جملات خودشان را به کار ببرند. در واقع در یادگیری مفاهیم با هدایت مربی، دانش‌آموز در فرآیند حل مسئله قرار می‌گیرد. نمایش خلاق یک فعالیت آموزش‌محور است که برای مربی برآیند نهایی چندان مهم نیست بلکه انجام فعالیتی خودجوش و خلاق نمایشی مدنظر است. در نمایش خلاق از بازی‌های گروهی که بین بچه‌ها رایج است استفاده می‌شود که همین امر باعث می‌شود، حضور در گروه از اضطراب حضور روی صحنه کم کند. این جاست که می‌توان نشان داد که روش نمایش خلاق یکی از روش‌های آموزشی است که دارای تأثیر فوق‌العاده‌ای است و از طریق آن می‌توان آموزه‌های دینی را در قالب‌های قابل مشاهده و به‌گونه‌ای روشن، آسان و محسوس به کودکان آموزش داد. از سوی دیگر با توجه به نتایج تحقیق مافی غلامی (۱۳۹۵)، از سال‌های ابتدایی تا سطوح دانشگاهی در سیستم آموزش و پرورش و آموزش عالی ایران، دروسی با عناوین مختلف مانند هدیه‌های آسمان، تعلیمات دینی، مطالعات اجتماعی، دین و زندگی، معارف اسلامی، اخلاق اسلامی وجود دارد که مستقیماً یا غیرمستقیم عهده‌دار تعلیم و تربیت در عرصه اسلامی‌اند. با توجه به اهمیت

نقش و همچنین مشکلات نظام تعلیم و تربیت ما پیرامون آموزش صحیح و عمیق و درونی مفاهیم مذهبی که زمینه‌ساز ایجاد و تقویت نگرش اجتماعی در دانش‌آموزان دوره ابتدایی لزوم استفاده از روش نمایش خلاق پررنگ‌تر می‌شود با نیم‌نگاهی به نگرش و مواد آموزشی بیشتر مدارس با مذاهب مختلف، مواردی پیدا می‌شود که نشان‌دهنده هدف مدرسه برای تقویت نگرش مادی دانش‌آموزان است پس چرا معنویت به‌عنوان مسئولیتی علنی برای مدرسه پذیرفته نشده است؟ استدلال ما بر این است که برای این وضعیت دو دلیل وجود دارد. اول آنکه فلسفه‌ای فراگیر در مدارس دولتی استرالیا مبنی بر جدایی کلیسا از دولت وجود دارد. دلیل دیگری که مانع پذیرش گسترده جایگاه معنویت در مدارس می‌شود آن است که اساس کتاب‌ها به جای آنکه مبتنی بر تحقیق باشد، نظری است. آثار نوشته‌شده در باب معنویت در بسیاری از شاخه‌ها گسترش دارند و متعاقباً «فرازبان واحدی» برای بحث اندیشه‌ها وجود ندارد و درباره کاربرد واژه‌های خاص به خلط می‌انجامد. برای مثال در بعضی نوشته‌ها معنویت برای اشاره به علم اخلاق، فلسفه اخلاق یا احساسات استفاده شده است. پیش‌بینی ما بر این بود تا زمانی که تحقیق کافی برای به تعادل رساندن بیشتر نوشته‌ها در باب نظریه و تجربه معنوی وجود داشته باشد، چنین آشفته‌اندیشی‌هایی نیز وجود خواهد داشت. تحلیل ما از نوشته‌هایی در باب معنویت، چهار مضمون اصلی مرتبط با وظایف مدارس را شناسایی کرده که به شرح زیرند: (۱) معنویت، ساختار یکپارچه‌کننده‌ای با جنبه‌های اجتماعی، احساسی و معرفتی است (یکپارچه‌کننده قلب، ذهن و روح) که برای ایجاد معنا و هدف عمل می‌کند؛ (۲) معنویت بر پیوستگی همه‌چیز تأکید دارد مانند اندیشه‌ها، انسان‌ها، دیگر اشکال زندگی، طبیعت و غیره؛ (۳) معنویت شامل اخذ انتخاب‌های اخلاقی و غم‌خوارانه، یعنی تصمیم برای زیستن یک «زندگی خیر» است؛ (۴) معنویت دلالت بر جست‌وجوی عمیق درونی و قرار گرفتن در ورای کالبد خاکی دارد. در این پژوهش با توجه به خاص بودن موضوع پژوهش و اختصاص برنامه درسی هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) به دوره آموزش ابتدایی جمهوری اسلامی ایران پژوهش خارجی مرتبط با موضوع یافت نشد. از طرفی هم در داخل کشور با توجه به جدید بودن برنامه درسی هدیه‌های آسمان و جدیدالتألیف بودن کتب درسی مربوط به آن از نظر بررسی محتوا و انطباق با اهداف اعتقادی دوره ابتدایی پژوهشی انجام نشده و برای جمع‌آوری پیشینه و تحقیقات مشابه تنها به ذکر مواردی که مشابهتی با موضوع پژوهش دارند، اکتفا شده است.

در پایان با توجه به جمع‌بندی فوق می‌توان گفت نتایج تربیتی مطلوب از روش آموزشی نمایش خلاق، به میزان زیادی به مهارت مربی و آموزگار، آشنایی او با تفاوت‌های فردی و ویژگی‌های خردسالان، رهبری صحیح و مطابق با اسلوب بازی‌های گوناگون وابسته است. نظام تعلیم و تربیت اسلامی امروزه به‌عنوان مسئله‌ای مهم برای متخصصین امر آموزش و پرورش در جامعه ما مطرح است، به‌حدی که در دوره‌های آموزش عالی و سطوح کارشناسی ارشد و دکتری، دانشجویانی درحال تحصیل و پژوهش در این عرصه هستند. از سویی دوره ابتدایی به دلایل گوناگون مانند شکل‌گیری پایه‌های اعتقادات دینی از اهمیت زیادی برخوردار است و مورد توجه قرار داد؛ لذا کارشناسان و مسئولین امر در تهیه و تدوین یک نظام تربیتی مناسب و بر مبنای اندیشه اسلامی باید توجه بیشتر و جدی‌تری داشته باشند. همچنین برنامه‌ریزان درسی در طراحی برنامه‌های درسی و معلمین در اجرای برنامه‌های درسی، از فعالیت نمایش خلاق و زبان قصه بهره‌گیرند تا موجب ارتقا نگرش اجتماعی و توانایی معنوی افراد گردند.

منابع

۱. آقازاده مسرور، سیاوش؛ ثمینی، نغمه. (۱۳۹۲). «بازی و اهمیت آن در نمایش (بررسی موردی: نمایشنامه بازرس)». *نشریه هنرهای زیبا، هنرهای نمایشی و موسیقی*، دوره ۱۸، شماره ۱، صص ۴۵-۵۴.
۲. آقاعباسی، یدالله. (۱۳۸۸). *نمایش خلاق*. تهران: نشر قطره.
۳. وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزش، مرکز تحقیقات. (۱۳۷۱). گزارش پایانی یونسکو در خصوص اتخاذ راهبردهایی برای آموزش ارزش‌ها در غالب علوم و تکنولوژی.
۴. اشرفی، عباس؛ آخوندی، فاطمه. (۱۳۹۱). «آسیب‌شناسی آموزش دینی در دانشگاه‌ها از دیدگاه دانشجویان»، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، دوره ۱۶، شماره ۵۲، پاییز، صص ۴۲۶-۴۰۱.
۵. افروز، غلامرضا؛ ارجمندنیا، علی اکبر؛ حمیدی، فریده؛ برهان، اعظم. (۱۳۹۴). «اثربخشی آموزش حل مسئله بر نگرش اجتماعی دختران بزهکار شهر تهران». *نشریه توانمندسازی کودکان استثنایی*، سال ۶، شماره ۳، صص ۱۱۹-۱۰۷.
۶. اکبرلو، منوچهر. (۱۳۸۷). «نمایش فرایندی خلاق در آموزش غیرمستقیم». *رشد آموزش هنر*، دوره ۶، شماره ۱، صص ۴۷-۴۴.
۷. اکبری شلدره ای، فریدون. (۱۳۸۸). *روش‌های نوین یاددهی و یادگیری و کاربرد آنها در آموزش برنامه درسی*. تهران: انتشارات فرتاب.
۸. باقری، خسرو. (۱۳۸۷). *درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۹. پازوکی، شهاب. (۱۳۸۹). *نمایش در ایران*. تهران: گروه هنر دانشکده هنر و رسانه، دانشگاه پیام نور.
۱۰. پترهیوز، فرگاس. (۱۳۸۷). *روان‌شناسی بازی (کودکان، بازی و رشد)*. مترجم: کامران گنجی تهران: انتشارات رشد.
۱۱. پشت دار، علی محمد. (۱۳۹۳). *قصه‌گویی و نمایش خلاق*. تهران: انتشارات پیام نور.
۱۲. پیری عطاء اله، موسی. (۱۳۷۵). «مطالعه میزان انطباق محتوای کتاب "فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی" با اهداف این درس از نظر دبیران دینی پایه سوم راهنمایی شهر تهران»، *پایان نامه کارشناسی /رشد، دانشگاه تربیت معلم*.

مقایسه اثربخشی روش‌های نمایش خلاق و بازی نمایشی...

۱۳. پورجمشیدی، مریم؛ حیدری، جمشید؛ زنگنه، حسین. (۱۳۹۵). «تأثیر تلفیق اصل زایگاریک در نمایش خلاق بر یادسپاری و بازآفرینی مفاهیم کتاب هدیه‌های آسمانی». فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره ۶، شماره ۲۲، صص ۱۲۰-۱۰۱.
۱۴. جعفری، امیرعباس. (۱۳۸۸). «رنسانس معنوی در برنامه درسی هزاره سوم». قابل دسترس در: <http://edujavanrood.blogspot.com/1388/10/25/post-272>
۱۵. رجب‌پور، علی و همکاران. (۱۳۹۵). «ارزشیابی برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی شهر قزوین از دیدگاه معلمان». فصلنامه مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، سال ششم، شماره ۱۳، بهار ۵.
۱۶. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه. (۱۳۹۱). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
۱۷. شبیری، سید محمد. «روش‌های تدریس و یادگیری مؤثر آموزش‌های زیست محیطی در آموزش و پرورش». تعلیم و تربیت دوره ۳۱ زمستان ۱۳۹۴ شماره ۱۲۴.
۱۸. شکاری، عباس؛ نجاریان، زکبه. (۱۳۹۱). «تعیین شاخص‌های سطح خوتنایی گانینگ در محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم و پنجم ابتدایی ایران». فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی، دوره ۲، شماره ۶، صص ۸۰-۷۱.
۱۹. صبور، خیرقدم؛ عباسی، عفت؛ گرامی پور، مسعود. (۱۳۹۴). «تأثیر نمایش خلاق بر رشد مهارت‌های حل مسئله در دختران پیش‌دبستان استان تهران». مطالعات پیش دبستان و دبستان، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۷-۱.
۲۰. علاقه بند، علی. (۱۳۹۱). مقدمات مدیریت آموزشی. تهران: انتشارات پیام نور.
۲۱. قاضی طباطبایی، محمود؛ حاتمی، جواد؛ فردانش، هاشم؛ مجدانیان، آذر؛ اسلامی، زهرا. (۱۳۸۸). «مقایسه اثر بخشی طراحی آموزشی مهلم از سه نظریه رفتارگرایی، شناخت گرایی و ساخت گرایی در تغییر نگرش‌های اجتماعی»، فصلنامه روانشناسی دانشگاه تبریز، دوره ۴، شماره ۱۳، صص ۱۴۱-۱۲۱.
۲۲. کاظم، علوی لنگرودی؛ افسانه، رجایی. (۱۳۹۵). «تأثیر برنامه درسی قصه گویی و نمایش خلاق بر خلاقیت و عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر پایه پنجم ابتدایی در درس انشاء و هنر». پژوهش در برنامه ریزی درسی، دوره ۱۳، شماره ۲۴ (پیاپی ۵۱)، صص ۱۲۹-۱۱۸.
۲۳. کیانیان، داوود. (۱۳۸۳). نمایش کودک (کتاب مربی برای اجرای نمایش خلاق و بازی‌های نمایشی با کودکان در مراکز آموزشی)، تهران: نشر منادی تربیت.

۲۴. مامی، شهرام؛ امیریان، کامران. (۱۳۹۵). «تأثیر نمایش خلاق بر سازگاری اجتماعی، قضاوت اخلاقی و خلاقیت دانش آموزان». *آموزش و ارزشیابی*، دوره ۹، شماره ۳۶، صص ۹۲-۷۵.
۲۵. مک کاسلین، نلی. (۱۳۹۰). *درام خلاق*. ترجمه حسین فدایی حسین. تهران: نمایش.
۲۶. مهجور، سیامک. (۱۳۹۵). *روانشناسی بازی*، تهران: انتشارات ویرایش.
۲۷. نجفی، محمد؛ خوشنوسیان، فاطمه؛ چهارباشلو، حسین. (۱۳۹۲). «بررسی ارتباط معنوی - عاطفی بین فردی و توسعه آن در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی و راهنمایی ایران». *دو فصلنامه رویکردهای نوین آموزشی*، سال ۸، شماره ۲ (پیاپی ۱۸)، صص ۵۴-۲۹.
۲۸. هارلوک، بیتا. (۱۳۶۴). *بازی*. تهران: نشر یوش.
29. Adiguzel, H. A., Timuçin, E. (2010). The effect of creative drama on student achievement in the instruction of some development and learning theories. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1741-1746.
30. Cahit Kayhan, H. (2009). Creative drama in terms of retaining information. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 737-740.
31. Craft, A., Cremin, T., Hay, P., & Clack, J. (2014). Creative primary schools: developing and maintaining pedagogy for creativity. *Ethnography and Education*, 9 (1), 16-34.
32. Erbay, F. S., & Doiru, S. Y. (2010). The effectiveness of creative drama education on the teaching of social communication skills in mainstreamed students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4475-4479.
33. Mustafa DOĞRU (2010). Effect of creative drama method in science and technology course on the attitudes of primary school fifth grade students towards the course and on their achievements. *Practice and Theory in Systems of Education*, Volume 5 Number 2, 2010.
34. Müzeyyen Bulut Özek. (2016). The Effect of Creative Drama on Student Achievement in the Course Information Technologies. *Journal of Education and Training Studies*, 4 (6), 51-57.
35. Peter, M. (2013). Drama, Narrative an Early Learning. *British Journal of Special Education*, 30, 1, 21-27.